

VASILE VOIA

*Tentația limitei
și limita tentației*

Repere pentru o
fenomenologie a mitului faustic

Ediția a doua, revăzută și adăugită

Colecția: BIBLIOTECA IDEEA EUROPEANĂ
Coperta și colaj: Florin AFLOAREI

Editori: Aura CHRISTI & Andrei POTLOG
Lector: Vlad ROMAN
Tehnoredactor: Carmen DUMITRESCU

Editura Ideea Europeană
OP-22, CP-113, Sector 1, București,
Cod 014780, România
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

Anul apariției: 2012
Ediție Digitală

ISBN 978-606-594-142-7

Copyright © 2012 Ideea Europeană

*Amintirii părinților mei,
Maria și Tudor Voia*

„Căci dacă limita este destinul ființei finite, efortul conștiinței nu este de a justifica, a înțelege și a se supune, ci de a face din limită o nedreptate și din dezbaterea cu ea un drum deschis către nemurire prin faptă și creație”

GABRIEL LIICEANU

„Acolo unde gândul este chemat să dea socoteală – și încă de toate consecințele care se presupune că decurg din el –, acolo este limita după care începe barbaria”

MAX HORKHEIMER

„Goethe este cel mai bogat om al epocii moderne. Ceea ce a trăit sufletește și a cuprins cu gândirea sa pare nelimitat”

KARL JASPERS

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA CERCETĂRII TEMATOLOGICE

Într-o definiție succintă, tematologia ar fi teoria despre domeniul de conținut al textelor literare. Persistența temelor în tradiția literară apare cu totul semnificativă pentru un sistem de referință extins la nivelul internațional, dovadă palpabilă a însăși definiției literaturii comparate ca studiu al relațiilor literar-spirituale internaționale din perspectivă supranațională. Temele și motivele au o influență decisivă asupra rețelei de relații textuale interne. Ele coordonează mersul acțiunii, leagă relațiile discursive spre care tinde evenimentul și integrează câmpul textual¹. Dacă în textul pragmatic, înțelegerea unei teme este neproblematică, recunoașterea ei în textul ficțional este rezultatul unei interpretări. Tema exprimă ideea centrală a operei. Această idee nu este însă exprimată în text în mod explicit, nici nu poate fi dedusă din dezvoltarea figurilor. Temele sunt de cele mai multe ori enunțuri desemnate prin rațiuni abstracte. Ele au o sferă ideală care constă dintr-o rețea de relații, sunt mărimi care unifică un număr mare de calități. Au trăsături calitative (conținutul de sens) și cantitative (țin de eveniment). Textul poate fi definit prin temă care, la rândul său, poate să dezvolte o temă sau chiar mai multe. Temele individuale proiectate într-un text îndeplinesc sarcini diferite în organizarea aceluși text. Ele sunt pietrele de temelie ale textului. Definesc utilizarea motive-

---

¹ Horst S. und Ingrid G. Daemmrlich, *Themen und Motive in der Literatur. Ein Handbuch*, Zweite überarbeitete und erweiterte Auflage, Franke Verlag, Tübingen und Basel, 1995

lor, influențează concepția figurilor, integrează construcția textelor. Tema nu acționează niciodată static, ci dinamic și expansiv.

După opinia întemeiată a lui G. Kayser, „... curente literare au o afinitate specială cu anumite motive și teme pe care le receptează în forma caracteristică de motive/teme transmise. Aspectul diacronic al tradiției, ca și dezvoltarea individuală a operelor și a logicii lor proprii trebuie să se intersecteze cu analiza sincronă a repertoriului contemporan al temelor și al motivelor.”² Polivalența temelor și a motivelor nu poate fi independentă nici de curente literare și nici de epocă. Aceeași tematică poate să fie elaborată în teme (subteme)/motive diferite. Motivul Ofeliei cu care exemplifică Kayser este adecvat ca motiv liric, așa cum Don Juan este adecvat ca formă dramatică. Sarcina literaturii comparate este de a sesiza și de a analiza afinitățile de genuri/specii împreună cu afinitățile de epocă și curent, de a cerceta adică raporturile dintre tematologie și poetică. Temele sunt prezente într-o epocă sau alta în funcție de gust și de spiritul vremii. Adesea devin obiectul mai multor științe (ex. tema morții).

Literatura comparată are în vedere un corpus de texte reunite prin temă deoarece o temă comună permite organizarea de texte din unghiul de vedere al conținutului. O temă găsește reprezentări diferite în diferitele texte. Critica a vorbit de textualizarea temei, de aceea „mise en texte du thème”. Câmpul conținutului și structurii textelor literare este cuprins în noțiunea de „tematologie”. Tematologia este un spațiu preferat al inter și pluridisciplinarității, abandonând însă din start exhaustivitatea enciclopedică.

Terminologic, tematologia este încă un teritoriu labil în care se sesizează confuzii și ambiguități. Acestea sunt datorate existenței unor termeni ca Stoff, temă, motiv, mit, idee, element, figură, imagine, topos etc. a căror utilizare diferă de la un critic la altul. În lista ambiguităților terminologice, distincția temă-motiv sau temă-mit devine o chestiune foarte delicată. Pe măsura dezvoltării „mitocri-

---

² Gerhardt R. Kayser, *Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. Forschungsstand-Kritik-Aufgaben, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980

ticii” se remarcă reducția domeniului acoperit de „temă” prin transferul de la „temă” la „mituri”. De regulă, cuvântul „mit” se impune în cazul în care ne găsim în prezența unei constante arhetipale, a unei imagini canonice sau a unei figuri emblematice, de origine istorică, religioasă, mitologică sau legendară³. Luată ca sinonim al fabulei, tema se opune „mitului”, definit de André Dabezies ca „povestire sau personaj simbolic, exemplu fascinant pentru o colectivitate sau grup sociologic dat, cărora le oferă un model ritual și o explicație a existenței.”⁴ Timp cât Prometeu trebuia să fie considerat mit, păstra (în antichitate) o influență religioasă, ca mai târziu, când a devenit povestire desacralizată, să fie considerat o fabulă. Vom concluda deocamdată că noțiunea de „Stoff” vizează relația cu materialul, iar cea de „temă literară” implică tratarea artistică a acestui material.

Dacă tematologia a ajuns să fie discreditată în cadrul comparatisticii, lucrul acesta se explică, după A. Corbineau-Hoffmann, prin doi factori: pe de o parte, tematologia provine din cercetarea sagăi și basmului, care aparțin mai mult etnologiei și folclorului decât științei literaturii, în general, iar, pe de altă parte, tema unui text poate apărea ca ceva ce se opune caracterului său de artă. Temele pot să fie comune, dar reprezentările concrete să difere. Ca știință despre utilizarea poetologică a temelor, tematologia este totodată știința despre acele interpretări care pun de acord toate textele literare cu temele lor și care sunt inseparabil legate cu procedeele poetice. Textele dobândesc formă și, deci, existență. Procesul de creare a lor ar fi de fapt obiectul tematologiei.⁵

Studiul comparat al temelor și motivelor a fost aplicat la începuturi la domeniul folcloristicii, disciplină sub influența căreia comparatismul s-a dezvoltat în direcție poziti-

³ Phillipe Chardin, *Thématique comparatiste*, în *Précis de la littérature comparée*, sous la direction de Pierre Brunel et Yves Chevrel, PUF, 1985, p. 163-176

⁴ André Dabezies, *Visages de Faust au XXe siècle. Littérature, idéologie et mythe*, PUF, Paris, 1967

⁵ Angelika Corbineau Hoffmann, *Einführung in die Komparatistik*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2000, p. 136

vistă la finele veacului al XIX-lea. Domeniul tematologic a fost abordat mai întâi de școala lui Max Koch la „Zeitschrift für Vergleichende Literaturgeschichte”. Direcției denumite „istorico-spirituală” („geistesgeschichtlich”) din primul sfert al secolului al XX-lea i-a apărut unilateral pozitivistă cercetarea în stil vechi a istoriei temelor. Așa încât vom asista la o devalorizare a acestui gen de cercetare și a metodelor preconizate. Studiul de teme și izvoare trece pe planul al doilea, întrucât constituie, după expresia lui Oskar Walzel, „elementul cel mai accidental (zufälligste) al operei literare”. Criticile la adresa acestui sector al literaturii comparate s-au înregistrat de-a lungul întregului secol XX. Abia în poetica modernă istoria temelor și motivelor este marcată de o nouă orientare. De la B. Croce, trecând prin acea „deutsche Geistesgeschichte” și până la Noua Critică, s-a considerat unanim că „Stoff” însemnează simplul material al literaturii care își dobândește demnitatea artistică numai prin prelucrarea acestuia în dramă, poezie, roman etc.

Terenul pentru abordările tematologice a fost mai favorabil în Franța. J.J. Ampère încă formulase un principiu esențial pentru programul comparatist, numit „principe de filiation”. Ferdinand Baldensperger și Paul Hazard au manifestat o atitudine sceptică cu privire la studiile tematologice, pe când Paul van Tieghem le-a acordat o atenție specială (cap. III, *Teme, tipuri și legende* din cartea sa *Literatura comparată*, 1931), dar le-a redus la cercetarea binară.

În manualul său din 1951, M.F. Guyard s-a orientat în direcția extinderii imagologice a cercetării, ca, de altfel și Carré, în sensul fixării unor „tipuri naționale” sau al studierii „miturilor literare”. Prin acestea din urmă se înțelegeau sau lucrări ca *Le Mythe de Rimbaud* a lui René Etiemble sau cercetări de tipul celei a lui Jacques Voisine cu privire la Rousseau și romantismul englez. Acest gen de lucrări ține mai mult de imagologie, cum s-a mai observat (Hugo Dyserinck), de cercetarea aceluia „étranger tele qu'on le voit”. Impulsurile înspre cercetarea miturilor au venit și din direcția unor teoreticieni și savanți ca C.G. Jung, Mircea Eliade, K. Kerényi, G. Bachelard și R. Caillois.

Prin tematologia comparatistă, literatura comparată a câștigat un loc important ca parte a istoriei ideilor („History

of Ideas” sau „Histoire des Idées”). Simon Jeune ținea ca necesară relația posibilă a tematologiei cu istoria ideilor. În capitolul *Types et thèmes. Vers l'histoires des idées* din *Littérature générale et littérature comparée* (1968), Jeune dorea extinderea tematologiei în direcția unei contribuții la o știință generală a ideilor.

Wellek și Warren în *Teoria literaturii* au privit critic categoria de „Stoffgeschichte”, considerând-o „cea mai puțin literară dintre toate istoriile”⁶. Aceasta deoarece lucrările de istorie a temelor se rezumau de cele mai multe ori la simpla adunare de material și la repovestirea conținuturilor (ex. cercetarea amplă a lui Charles Dédéyan consacrată mitului faustic). Asemenea lucrări au fost calificate drept „Non-Poesia” sau „extraliterare”. Cu toate rezervele, astfel de lucrări s-au scris și se mai scriu încă.

Fiind unul dintre primele domenii de cercetare abordate de comparatiști, s-a ajuns, într-adevăr, la o mare cantitate de asemenea lucrări (nu și la o mare calitate a lor), la o epocă a sașietății, de unde atitudinile contestatatoare. S-au adus argumente antitematice care și-au găsit de îndată contraargumentația necesară. Nu vom insista asupra acestor controverse. În sensul nostru, temele și motivele literare constituie un studiu ca atare, o cercetare sistematică, de aplicație literară, cu atât mai mult cu cât în spațiul literaturilor sud-est europene nu suntem într-o epocă saturată de acest gen de cercetare. Temele nu însemnează numai „materialele literaturii”. Cercetarea lor nu se limitează la întocmirea de simple cataloage de opere înșirate cronologic. Ele presupun investigarea începând cu originile îndepărtate, adeseori mitice, continuând cu relevarea tradiției și continuității unei teme, cu constatările de influențe și izvoare, de originalitate a operelor ce le ilustrează, de soluții tematice noi, de raportarea operei comentate la contextul istoric și filosofic al vremii, de studiere a ideologiei generale vehiculate de o anumite epocă, de un anumit autor, cu punerea în valoare a elementelor formale.

Modelul cercetării comparatiste în cultura română îl oferă studiile lui Tudor Vianu care acoperă aproape în-

---

⁶ Ed. rom., p. 343

treg domeniul: palingeneza temelor și motivelor, tipuri, legende, idei și sentimente, concepții de viață, studii de receptare, paralelisme acauzale, studii de imagologie etc. Comparatismul practicat de Vianu constă în sondaje și investigații ample în spațiile și timpurile generoase ale literaturii universale, în spiritul principiilor, analogiilor și spiritualităților, convergenței și divergenței și al paralelismelor acauzale. De regulă, se enunță tema, se procedează la studiul ei, cu sesizarea primelor reflexe, de sorginte antică adesea, se urmărește evoluția temei în devenirea ei până în epocile moderne. Studiile lui Vianu se încheie, cele mai multe, cu un popas mai lung în literatura și cultura română. Acesta este în cele din urmă și scopul, metodologic asumat, asimilarea temei și motivului în cadrul literar-cultural autohton, deschizând astfel, în logica demersului investigator, literaturii naționale o perspectivă universală. Acest model a impus și a fost urmat de generații de cercetători. Exemplele pot fi *Arghezi, poet al omului* (1964), *Istoria ideii de geniu* (vol. *Postume*, 1966), *Mitul prometeic în literatura română*. Studiul *Din istoria unei teme poetice: lumea ca teatru* își fixează ca obiect explorarea unui mare capitol de literatură comparată care, după T. Vianu, culminează cu Eminescu, poetul care la rândul lui contaminează motivul tradițional cu ideea „voinței” schopenhaueriene, astfel încât *Ghossa* este situată în cadrele ample ale literaturii universale.

O perspectivă nouă o deschid propunerile lui Adrian Marino de lectură simultană și sincronică și de evidențiere a invariantilor (constantelor) unei teme (cap. IV din *Comparatism și teoria literaturii*).

„Eseul de metodologie” al lui Raymond Tronsson (*Un problème de littérature comparé: Les études de thèmes. Essai de méthodologie*, Paris, 1965) este, de fapt, discursul de apărare a cărții despre Prometeu (*Le thème de Prométhée dans la littérature européenne*, Genève, 1964). Aici sunt expuse problemele și principiile metodologice, cărora comparatistul de la Bruxelles le-a rămas fidel și în lucrările ulterioare (*Thèmes et mythes. Questions de méthode*, Bruxelles, 1981). El împarte tematologia în două discipline:

- I. Tema ideală este o „temă a eroului” care poate să fie una din marile figuri mitice, biblice și chiar istorice. În jurul acestei figuri se cristalizează, în cursul istoriei, idei filosofice, morale, politice sau poetice (Orfeu, Hercule, Prometeu, Sapho; Eva, David; Hamlet, Faust, Eulenspiegel ș.a.).
- II. Alte fabule poetice, cum ar fi Antigona, Oedip, Amfitrion, ale căror caracteristici se dezvoltă predominant într-o anumită constelație, prin jocul comun al mai multor figuri, sunt numite de Trousson „teme de situație”. În cazul lui Oedip sau cel al Antigonei nu e vorba de purtătorii acestor nume, ci de împrejurările exterioare de care este legat destinul lor. Situația se poate să fie în aceeași măsură adecvată unor figuri ca Fedra sau Medeea, al căror destin este legat de cel al lui Hipolit sau Iason.

Disocierea lui Trousson între cele două categorii de teme poate să pară artificială. Există și un anumit grad de unilateralitate. Între definiție și metodă se naște o discrepanță, în sensul în care premisele teoretice nu pot fi urmate întocmai în practică. După concepția lui Trousson, sfera cuprinzătoare, supraordonată aparține motivului. Motivul oferă situația de bază (ex. revolta). „Ce este un motiv, se întreba Trousson. Vom alege ca să numim astfel o pânză de fond, un concept larg, desemnând fie o situație de bază, impersonală, ai cărei actori n-au fost încă individualizați – de exemplu situația bărbatului între două femei, a opoziției între doi frați, între tată și fiu, a femeii abandonate.” Tema devine în cazul acesta individualizarea unui motiv care trece de la general la particular. Cele două categorii sunt privite într-o strânsă interdependență. Acest punct de vedere este îndeobște izolat în cercetare. Autorul identifică motivele literare cu materia (Rohstoff). Pe de altă parte, el ignoră elementele formale reclamate de critica mai nouă.

Din punctul nostru de vedere, temele nu se confundă cu motivele și nici cu subiectele. Sfera cea mai largă aparține temelor. Ele nu aduc particularizări, ci se rezumă la formulări și enunțuri generale. Pe când motivele sunt acțiunile particulare din cadrul temelor, impulsurile. Simon

Jeune⁷ disocia între „types” și „thèmes”, primele divizate în „types légendaires ou historiques”, pe de o parte, și „types sociaux ou professionnels”, pe de alta. Ca exemplu de teme el indică imagini cum ar fi „l’océan et la montagne”, „la forêt”, „la prairie” (la stepe), „la grande ville”, „paysage au clair de lune”, „coucher le soleil sur l’océan”, „thème de la nuit”. Registrului tematic aparțin mai apoi „les grands sentiments”: „l’amour”, temă divizată în „amour conjugal, platonique, sensuel, capricieux, fidèle” etc. sau „jalousie”, „haine”, „souvenir”, „nostalgie”. Sau sentimente ca: „amitié”, „patriotisme”, „sentiments de la famille, de la nature”. Ceea ce la Trousson sunt desemnate ca teme, la Jeune sunt tipuri și invers, temele lui Jeune devin la Trousson motive.

În definițiile doamnei Elisabeth Frenzel „termenul de motiv desemnează o unitate materială mai mică ce încă nu cuprinde un plot întreg, o fabulă, dar reprezintă totuși un element de conținut, adecvat situației...” E Frenzel oferă în lucrările ei (*Stoff – und Motivgeschichte*, 1966; *Stoff – Motiv – und Symbolforschung*, ed. a 3a, 1970; *Motive der Weltliteratur*, 1992 ș.a.) un set de exemple ilustrative: pădure, ochi, pantaloni sau mare, colibă etc. Luată izolat, acestea sunt tot atât de puțin motive pe cât de puțin sunt și teme. Ele devin motive în forme mai complexe: „fundul mării” sau „palat și colibă”. Adică, în sensul acestei teorii, nu prea explicite totuși, motivele nu arată personajele și lucrurile în chip izolat, ci le privesc într-un raport, într-o situație. De exemplu întoarcerea acasă. În cercetările mai vechi exista o combinație și o egalizare a motivului cu categoriile conținutului: idee, temă, problemă. Motivele pot să fie purtătoare de probleme, fără să se confunde cu problema cu atât mai mult cu cât multe dintre ele au valoare simbolică. Constelația motivelor în interiorul temelor duce la concluzii fertile îndeosebi în ce privește structura speciilor literare. Motivul este, așadar, o accentuare a conținutului. Subiectele ar fi exprimarea concretă a unei anume teme, într-o anumită epocă, țară, operă, la un anume autor etc.

⁷ *Littérature générale et littérature comparée. Essais d'orientation*, Paris, 1968